

METODOLOGIE PSYCHOLOGIE

Přednáška pro Bc. studenty
psychologie

Prof. PhDr. Vladimír Smékal

Dějiny poznání (Cesty poznání)

- Magie, mýty, náboženství, filosofie, umění, život sám nám ukazují křivolaké cesty, jimiž člověk získával své vědění o skutečnosti.
- **Nejstarší je cesta tradice.** Mnohdy považujeme něco za pravdivé jen proto, že se to tak říká od nepaměti. Dnes už sice věda mnohá tvrzení založená na tradici vyvrátila nebo zkorigovala, ale mnozí i vysokoškolsky vzdělaní praktici dosud pomocí tradičních postupů řeší běžné úkoly praxe se zdůvodněním "Vždycky se to tak dělalo."
- **Cesta authority** se zdiskreditovala již na počátku novověku, kdy moudří lidé začali zkoumat přírodu, místo aby se odvolávali na Aristotela a jiné autory.
- Podobně **cesta intuice a zdravého rozumu** často vedla spíše k omylům a předsudkům než k efektivně použitelnému vědění. Vždyť ke zdůvodnění pravdivosti poznatků nestačí pocit vnitřní jistoty ani obecný souhlas.
- Proti všem těmto způsobům získávání vědění se proto postupně prosazovala **cesta vědy**. Vyznačuje se **kritičností, systematičností, kontrolovatelností jednotlivých kroků, uvědomělostí a objektivitou.**

Postupy vědy

Věda používá cílevědomě vytvořených a ověřených poznávacích operací (často umocněných přístroji), které vycházejí z přesného získávání dat a faktů a spočívají v jejich teoretickém zpracování. Věda je v tomto smyslu reprezentací zkoumaného předmětu v empirických a teoretických pojmech.

Věda - pokračování

Je si vědoma zkreslení, ba i zneužití poznání osobními nebo skupinovými zájmy (někdy i bezuzdnou ctižádostí vědce, který fakta upravuje, aby podporovala jeho prekoncepti). Věda tomu čelí celou řadou kontrolních mechanismů - jako je zjednodušující **kritérium osvědčení** se, s nímž operuje pragmatismus nebo **kritérium praxe**, které zavedli marxisté, ale na druhé straně i tak sofistikované kritérium jako je **objektivní zřejmost** ve smyslu verifikovatelnosti nebo falsifikovatelnosti a vnitřní konzistence s předpoklady i z nich odvozenými predikcemi. Těchto pokusů o nalezení nejvyšší záruky pravdivosti poznatků je ještě více a relativizuje je snad jedině postmodernismus.

Co je pravda?

Existuje více teorií pravdy. Je třeba rozlišovat zejména konsensuální, koherenční a korespondenční teorii pravdy.

V rámci věd o člověku stojí za zamyšlení, zda je oprávněné vymezovat pravdu v přírodních vědách jako „shodu myšlenky se skutečností“ (= korespondenční pojetí pravdy), a ve vědách společenských jako „shodu myšlenky se 'zájmem'“ (= ‚konsensuální‘ teorie pravdy).

V čem je síla vědy?

Věda usiluje o vysokou **explikační (vysvětlovací) sílu**, tedy o platnost, pravdivost a přesvědčivost poznatků. Vědecké poznání ji získává svou objektivností a ověřitelností tím, že poznatek nutně vyplývá z výchozích dat a faktů, že je jejich zákonitým a ne libovolným zobecněním a abstrakcí, že jsou v něm vystiženy zákonitosti a principy té oblasti skutečnosti, kterou daná věda zkoumá. Z hlediska metodologického pak tím, že je o získání poznatků tak referováno, aby bylo možno postup kontrolovat krok za krokem případně ověřit novým výzkumem. Proto se také současná metodologie vědy zabývá analýzou procesu přechodu od faktů a dat k poznatkům a usiluje o jejich objektivizaci.

Síla vědy - pokračování

V současném stadiu rozvoje vědy se za explikačně nejsilnější považují poznatky vyvozené pomocí matematické statistiky - věda se stále více **matematizuje a formalizuje**. Matematika proniká - možná mnohdy předčasně a neadekvátně - i do humanitních věd (viz např. matematickou lingvistiku, experimentální archeologii apod.). Proti této tendenci však stále úspěšněji rozvíjí tzv. **„kvalitativní“ metodologie**, které dosud chybí explicitní postup vyvozování závěrů se stejnou mírou přesvědčivosti, jaké se těší tradiční kvantitativní metodologie. Dá se očekávat, že explikační sílu získají poznatky vyvozené kvalitativními postupy díky aplikaci **moderní logiky**.

Síla vědy - pokračování

- R. Blandy (1988) rozlišil ‚tvrdé‘ a ‚měkké‘ vědy. V této souvislosti upozorňuje na to, že společenské vědy jsou měkké – jejich přesvědčivost závisí spíše na obratnosti stylu, jak říká – na ‚rétorickém‘ diskurzu, kdežto přírodní vědy svou přesvědčivost staví na matematickém důkazu a na úspěšnosti aplikací.
- Zralost vědy je dána nejen tím, jak adekvátně **vysvětluje** skutečnost, ale především tím, jak dovede **předvídat a přetvářet** skutečnost, neboť na tom závisí praktická využitelnost vědy.

Na otázku, co je věda,

Ize odpovědět mnoha definicemi. Jejich komentovaný přehled uvádí např. J. Bernal v díle *Věda v dějinách* (Praha 1960). Shrneme-li různé pohledy na vědu, můžeme konstatovat, že věda je:

- výtvar kulturní činnosti lidstva,
- adekvátní mentální reprezentace či obraz světa ve vědomí,
- souhrn poznatků o světě,
- metoda,
- instituce,
- jeden ze způsobů získávání vědění,
- produkt poznávací činnosti (něco jako je ‚výrobek‘).

Stavebními kameny vědy jsou

- **předmět vědy**, t.j. soubor vět, v nichž jsou vyjádřeny úkoly, problémy a otázky, které vymezují směr a obsah zkoumání; je dobré rozlišovat daný a ‚zadaný‘ předmět vědy;
- **teorie a hypotézy**, t.j. soubor vět obsahujících poznatky o zákonech, principech, základních vlastnostech a vztazích zkoumaných objektů;
- **metody**, t.j. formulace pravidel a způsobů objevování a výstavby nových poznatků;
- **fakta a data**, t.j. věty v nichž jsou vyjádřeny bezprostřední údaje získané výzkumem, nebo praktickou činností.

Vědecká práce jako vytváření poznatků

Vědecká práce může být definována jako cesta od dat a faktů k poznatkům

Z psychologického hlediska je vědecká práce jednotou empirických a racionálních, praktických a teoretických, rutinních a tvůrčích poznávacích úkonů a v tomto smyslu je analogií každí produktivní činnosti

Poznatek - pokračování

Poznatek je ve vědeckém textu vyjádřen různými druhy tvrzení:

- tvrzení faktová
- teoretická
- normativní
- deklarativní
- praxeologická
(návody, poučky, pravidla, předpisy)

Poznatek - pokračování

Jak vzniká nový poznatek?

- **výzkumem**, tj. cesta od dat a faktů k poznatkům,
- **teoretizováním** (= teoreticko-kritická analýza a syntéza, spekulace),
- **systematologická analýza a syntéza**, tj. cesta od poznatků P k poznatkům P'
- **přejímáním** od jiných autorů či autorit,
- **zobecněním zkušeností** vlastních či druhých, tj. cesta od subjektivních zážitků k poznatkům,
- **"osvícením", inspirací, intuicí, "zjevením,,**, tj. cesta od idejí, archetypů k poznatkům,
- **tvůrčím aktem, bisociací, metaforickou analogií** (J.A.Komenský), tj. cesta od tušení, nevědomých vizí k poznatkům,
- **Kryptomnesticky**, tj. nevědomým převzetím z neuvedeného zdroje - četby, zážitku, rozhovoru

Poznatek - pokračování

*Jaký je poznávací status (explikační síla)
poznatků jednotlivých druhů?*

- různá, za nejsilnější se považují ty, které byly získány empirickým výzkumem, některé mají jen charakter mínění či názorů, některé jsou jen proklamativní či deklarativní

Co se rozumí demonstrativností poznatků?

= je to jejich odůvodněnost, zdůvodněnost

Je přesvědčivost totéž, co odůvodněnost?

Má právo vědec na to, aby věřil tomu, co si nemůže ověřit, o čem se nemůže přesvědčit?

Poznatek - pokračování

Jak se přesvědčujeme, že něco je tak, jak se to jeví nebo jak se to tvrdí, neboli "Co poznatkům dodává důkazovou hodnotu"?

- statistická indukce
- mohla by i moderní logika
- logická konzistence, bezrospornost
- víra

Důkazová hodnota poznatků získaných metodou fenomenologické redukce je menší - neboť postupy fenomenologie nejsou obecně uznávány

behaviorální fenomenologie používá popisu, který odkazuje na to, jak jevy "vypadají", jde o metodu ostenze

Poznatek - pokračování

Jak je poznatek vyjadřován?

Konstatování, mínění, názor, pojednání

Toto vše jsou možná slova, jimiž pojmenováváme věty, ve kterých je obsažen nějaký postřeh, poznatek - teorie, hypotéza, názor, přesvědčení informace, poučka, příkaz, zákaz, norma, sdělení, pravidlo, tvrzení, výpověď, výrok

Poznatek - pokračování

Na paralelu výrobní činnosti a vědeckého poznání upozorňuje M. Disman (1993 a dále):

- **člověk-výrobce \Rightarrow výrobní prostředky \Rightarrow pracovní předmět \Rightarrow výrobek**
- **člověk-badatel \Rightarrow výzkumné metody \Rightarrow předmět výzkumu \Rightarrow poznatek**

Co je objev?

Objevem není každý výsledek vědecké práce, ale jen takový, který přináší

- **principiálně nová fakta** (jako byl např. objev radioaktivity),
- **nové principy a zákony** (jako je např. objev zákona zachování hmoty a energie),
- **nové teorie** (např. Wernerova teorie ortogeneze, Vygotského kulturně-historická teorie vývoje ap.),
- **nové metody poznávání skutečnosti a jejího měnění** (např. objev polarografie, léků apod.).

Vědecká práce

Učinit objev se vědci podaří málokdy, a přece může přinést něco nového a přiměřeně to sdělit.

Nové je např. vyvrácení tradovaných názorů (**práce polemické, kritické**),

dosud nepoužívaná aplikace existujících poznatků (**práce aplikační**).

Práce koncepční a projektující (heuristické, explorační) vytyčuje nové problémy zkoumání a podává jejich předběžný hypotetický výklad.

Práce metodologické se zaměřují na nalezení a propracování nových technik a procedur výzkumu, a tím cestu k objevům umožňují.

Vědeckou prací je i drobný **příspěvek** (např. **seminární práce**) k řešení určitého vědeckého problému. Jestliže je realizován poctivě a zodpovědně, stává se kaménkem v mozaice velkého, často týmového výzkumu, který již objev přináší.

Vědecké práce - pokračování

K vědecké výzkumné činnosti, která připravuje cestu k objevům, patří i **práce diplomové a disertační**, v nichž má řešitel prokázat, že dovede pracovat vědeckou metodou a že je s to samostatně řešit výzkumný úkol.

Často mají tyto práce charakter

- **kritických výzkumů**, které ověřují platnost existujících poznatků, nebo
- **heuristických výzkumů**, které mapují, co je významné v nových oblastech zkoumání, aniž přinášejí definitivní poznatky.

Cena těch prvních je ve zvyšování explikační síly našeho vědění, ty druhé nám zase dávají orientaci, na co se perspektivně zaměřit a jaké hypotézy formulovat.

Paradigmatické a kategoriální vědy

O psychologii se diskutuje, zda je paradigmatická nebo kategoriální věda.

Paradigma

- Nomotetické (generalizující)
- Idiografické (individualizující)
- Idiotetické
- Idiomodifikující

Paradigma = příklad, vzor (ze střlat. *paradigma*, a to z řec. *paradigma* ▶ z *para-* a *deiknými* = ukazují)

Paradigmatické a kategoriální vědy

pokračování

Přístupovat k psychologii jako ke kategoriální vědě znamená sledovat, jak se v jejím vývoji přesouval výzkumný zájem na různé základní kategorie předmětu zájmu (na různé psychické útvary či danosti, které lze rozlišit na:

- **Obraz**
- **Činnost**
- **Motiv**
- **Komunikace**
- **Osobnost**

Kategorie = třída (z řec. *katégoria* = označení, výpověď, svědectví; a to z *katégoreó* = označuji, tvrdím, a to z *kata-* a *agoreó* = mluvím na náměstí, od *agorá* = náměstí)